

سخن پژوهشگاه

هشت سال دفاع مقدس ملت مسلمان و انقلابی ایران در مقابل متجاوزان بعثی به دلیل ویژگیهای منحصر به فرد آن به عنوان یک مقطع سرنوشت‌ساز از تاریخ کشور و به منزله گنجی عظیم، سرشار از معارف، دانش، تجربه و عبرت است. استخراج گوهرهای این گنج گرانبها تکلیفی دینی، ملی و انقلابی، به ویژه بر دوش فرهیختگان و دانش‌پژوهان به عنوان کانون نخبگی جامعه، است.

پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس با الهام از آرمانهای رفیع حضرت امام خمینی (ره) بنیان‌گذار کبیر ج.ا.ا. با زمینه‌سازی و ارائه درس «آشنایی با دفاع مقدس» در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی کشور در تلاش است تا گامی مؤثر در انتقال و نهادینه کردن درسها، تجارب و ارزشهای دفاع مقدس به نسل فعلی و نسلهای آتی بردارد و از این طریق زیربنای علمی، فرهنگی و اجتماعی دفاع همه‌جانبه از آرمانها، استقلال، منافع ملی و تمامیت ارضی میهن اسلامی را در برابر تهدیدات بیگانگان فراهم کند.

کتاب *جنگ ایران و عراق، موضوعات و مسائل* را به سفارش سازمان «سمت» و به‌عنوان منبع درس «آشنایی با دفاع مقدس» محقق و نویسنده برجسته دفاع مقدس جناب آقای «محمد درودیان» به رشته تحریر آورده‌اند. این کتاب تحت نظارت علمی «سرلشکر پاسدار دکتر غلامعلی رشید»، جانشین رئیس ستاد کل نیروهای مسلح که علاوه بر سابقه فرماندهی در سطوح عالی دفاع مقدس و طراحی عملیاتیهای بزرگ، از صاحب‌نظران و تحلیل‌گران برجسته دفاع مقدس به‌شمار می‌رود، تدوین شده است.

پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس در راستای وظایف قانونی خود ضمن تأیید محتوای کتاب *ارزشمند جنگ ایران و عراق، موضوعات و مسائل* به عنوان

منبع درسی برای دانشجویان درس آشنایی با دفاع مقدس و مدرسان و محققان این حوزه، سپاس صمیمانه خود را به حضور ناظر دانشمند و ارجمند و مؤلف فرهیخته و متعهد و متولیان گرامی و پرتلاش سازمان وزین «سمت» تقدیم می‌کند و از خداوند متعال تداوم توفیقات همگان را در تحقق آرمانهای متعالی انقلاب اسلامی مسئلت دارد.

در پایان از استادان و صاحب‌نظران تقاضا می‌شود، پژوهشگاه و مؤلف محترم را از نقد عالمانه خود بهره‌مند فرمایند.

پژوهشگاه علوم و دفاع مقدس

پیشگفتار

با گذشت بیش از سه دهه از آغاز جنگ و دو دهه از پایان آن، هنوز آثار علمی-پژوهشی درخور اعتنا، به تناسب اهمیت و تأثیرات تاریخی و سیاسی-نظامی جنگ ایران و عراق، بسیار نادر است. همچنین مجموع آثار پژوهشی منتشر شده در خوش‌بینانه‌ترین وضعیت برای عبور از مرز ۵۰۰ عدد به زمان زیادی نیاز دارد. فارغ از علل این وضعیت که به آسیب‌شناسی و نقد نیاز دارد، هم اکنون اهتمام به تدریس جنگ ایران و عراق در دانشگاه‌های کشور نیازمند انتشار آثار مناسب برای تدریس است. انجام این مهم با توجه به مناقشاتی که درباره موضوعات مختلف در درون جامعه و در میان فرماندهان و مسئولان سیاسی وجود دارد و همچنین چالش‌های حاصل از رویکرد انتقادی به برخی تصمیمات، اقدامات و نتایج حاصل در جنگ همچنان دشوار است. در عین حال اهمیت حادثه تاریخی جنگ ایران و عراق و ضرورت بهره‌برداری از دستاوردهای آن در برابر تهدیدات احتمالی در حال و آینده مستلزم دقت نظر و تأمل بیشتر در موضوعات و مسائل جنگ است.

کتاب حاضر با توجه به ملاحظات یاد شده در واقع اقدامی جسورانه است، ولی با توجه به ضرورت انجام آن و در عین حال خلأ موجود در این زمینه امید است از سوی فرماندهان و رزمندگان عزیز و نیز مسئولان و تصمیم‌گیرندگان محترم با رویکرد واقع‌بینانه و سعه صدر مواجه شود و نویسنده را با تذکر و نقد عالمانه مورد تفقد و حمایت قرار دهند.

هدف اصلی از نگارش کتاب درسی برای دانشجویان مقطع کارشناسی که درک مستقیم از نحوه وقوع جنگ و علل آن نداشته‌اند، افزایش اطلاعات مخاطبان و برخوردارگی از قدرت تحلیل و نقد به همراه نگرش عمیق و همه‌جانبه به جنگ و

همچنین آشنایی با قدرت روحی و ذهنی رزمندگان در طراحی و اجرای عملیات است. دستیابی به این هدف بدون توجه به مباحث بنیادین و نظری و استفاده از داده‌های تاریخی ممکن نیست.

برای نگارش کتاب حاضر با توجه به ضرورت تناسب متن با نیازهای آموزشی در مراکز دانشگاهی و مهم‌تر از آن توجه به موضوعات و مسائل اساسی جنگ ایران و عراق، تأمل و حوصله زیادی صورت گرفت تا چهارچوب مفهومی و روش مناسبی برای تحقیق انتخاب شود. همچنین برای صورت‌بندی اطلاعات و سازماندهی فصول کتاب تدابیر جدیدی اندیشیده شد که در ادامه به آن اشاره خواهد شد:

۱. انتخاب عنوان کتاب و روش تحقیق و نحوه فصل‌بندی و انتخاب عناوین آن در عین حالی که متکی بر داده‌های تاریخی و واقعیات سیاسی-نظامی جنگ است، ولی نگارش متن حاضر به روش تاریخ‌نگاری مستند-نقلی و جزئی‌نگری و تلاش برای اثبات وقایع انجام نشده است. زیرا روش مرسوم و سنتی در تاریخ‌نگاری جنگ با تأکید بر نقل، فاقد کارکرد لازم برای شناخت و تبیین جدید از جنگ است.
۲. ضرورت مفهوم‌بندی وقایع جنگ و تحلیل آن بر اساس مبانی نظری، موجب انتخاب رهیافت نظری بر اساس آموزه‌ها و نظریه پیوستگی جنگ و سیاست شد. این ملاحظه علاوه بر اینکه موجب فهم مناسب‌تری از وقایع جنگ و روند آن خواهد شد، موجب کاهش تأثیرپذیری از تحلیل رسانه‌ها و مهم‌تر از آن افزایش امکان بهره‌برداری از درس و دستاوردهای جنگ ایران و عراق خواهد شد.
۳. ساختار تنظیم مطالب در هر فصل به این شکل است که در هر فصل ابتدا طرح مسئله می‌شود و فهرست موضوعات و مسائلی که در هر فصل بررسی خواهد شد، ذکر می‌گردد. سپس رویکردهای موجود در بررسی موضوعات و مسائل به همراه رویکرد مورد نظر در این فصل به صورت اجمالی مورد اشاره قرار می‌گیرد. موضوعات و مسائل در هر فصل به ترتیب بر اساس داده‌های تاریخی و در چهارچوب رهیافت نظری، بررسی و تحلیل خواهد شد و در پایان فصل نیز چکیده و چند پرسش برای کمک به فراگیری و فهم مناسب‌تر از بحث طرح خواهد شد.

۴. فصل‌بندی و ساختار کتاب در هفت فصل تنظیم و ساختار فصل‌های سوم تا هفتم در نمودار پیوست ترسیم شده است. عناوین و خطوط اصلی بحث در هر فصل به این شرح است:

فصل اول: پیش‌درآمدی بر روش‌شناسی مطالعه جنگ ایران و عراق. برداشت موجود از جنگ ایران و عراق هم اکنون بر اساس مفهوم دفاع و بر دو پایه «تجاوز دشمن-دفاع مردمی» شکل گرفته است. به همین دلیل بررسیها بیشتر «عملیات‌محور» با تشریح وقایع و تحلیل سیاسی، همچنین تمرکز بر سلوک فکری-عملی رزمندگان با نقل خاطرات آنهاست. روشهای موجود فاقد کارکرد لازم برای فهم عمیق از مسائل سیاسی-نظامی جنگ و تبیین عقلانی از اهداف، نتایج و دستاوردهای آن می‌باشد. انتخاب روش «مسئله‌محور» با تمرکز بر بررسی و تحلیل موضوعات و مسائل، به معنای صورت‌بندی جدید از تحولات جنگ با تأکید بر تعامل دو سطح سیاسی-نظامی با یکدیگر است.

فصل دوم: رهیافت نظری، پیوستگی جنگ با سیاست. کلاوزویتس واضع نظریه پیوستگی جنگ و سیاست بر این نظر است که جنگ به ماهو جنگ معنا ندارد، بلکه هدف جنگ، سیاست است. در واقع سیاست راهنمای جنگ است. وقتی سیاست به بن‌بست رسید، جنگ آغاز می‌شود. تحولات نظامی در صحنه نبرد، سرنوشت سیاسی جنگ را مشخص می‌کند. بن‌بست نظامی یا پیروزی و شکست موجب خاتمه جنگ می‌شود. بر اساس نظریه کلاوزویتس و توسعه مفاهیم آن، ظرفیت لازم برای فهم جدید از تحولات سیاسی-نظامی جنگ و روند آن ایجاد خواهد شد.

فصل سوم: روند شکل‌گیری جنگ. سقوط شاه در ایران بر اثر انقلاب و پیامدهای آن در ایجاد تحولات ساختاری، موازنه قوا را در ابعاد سیاسی و نظامی به سود عراق تغییر داد. مناقشات تاریخی-سیاسی بستر مناسبی برای تغییر اراده صدام برای لغو قرارداد ۱۹۷۵، از طریق تشدید درگیری مرزی و مداخله امنیتی در ایران، فراهم کرد. نگرانی از پیامدهای انقلاب اسلامی در منطقه، به ویژه پس از تصرف سفارت امریکا، موجب اجماع جهانی برای حمایت از عراق برای استفاده از قدرت نظامی بر علیه ایران شد.

فصل چهارم: تهاجم نظامی عراق به ایران. اهداف عراق از حمله به ایران شامل لغو قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر، تجزیه خوزستان، تضعیف و براندازی نظام و در نتیجه تبدیل عراق به رهبر جهان عرب و قدرت منطقه‌ای بود. عراق خطر حمله به ایران را بر اساس آسیب‌پذیریهای ایران و کسب پیروزی سه تا هفت روزه پذیرفت. واکنش دفاعی جامعه ایران در برابر حمله عراق کلیه محاسبات را تغییر داد و مانع از تأمین اهداف عراق شد. در عین حال اوضاع سیاسی-نظامی حاکم بر جنگ مانع از برقراری صلح شد.

فصل پنجم: آزادسازی مناطق اشغالی. با فرونشستن التهاب حاصل از حمله نظامی عراق و ضرورت دفاع در برابر تجاوز، پیامدهای سیاسی-نظامی جنگ مبنی بر اشغال و بی‌ثباتی آشکار شد. تمرکز بر ثبات سیاسی موجب حذف بنی‌صدر از ساختار سیاسی کشور و در نتیجه ایجاد انسجام سیاسی-اجتماعی شد. قدرت جدید تهاجمی ایران موجب غافلگیری عراق و در نتیجه شکست نظامی عراق در برابر ایران شد. آزادسازی مناطق اشغالی به منزله برتری سیاسی-نظامی ایران بر عراق بود. نگرانی امریکا و حامیان عراق از سقوط صدام موجب بی‌توجهی به خواسته‌های ایران و افزایش حمایت از عراق و در نتیجه ادامه جنگ شد.

فصل ششم: تداوم جنگ در داخل خاک عراق. تلافی تجاوز اسرائیل به لبنان با توجه به برتری ایران بر عراق تمرکز سیاستهای امریکا را از منطقه خلیج فارس و جنگ ایران و عراق، به خاورمیانه و مسئله اسرائیل تغییر داد. به همین دلیل امریکا مایل به اتمام جنگ نبود، زیرا موجب افزایش برتری قدرت ایران و تمرکز ایران و عراق و کشورهای منطقه بر روی مسئله اسرائیل می‌شد.

استراتژی ایران در مرحله جدید تصرف یک منطقه استراتژیک و اتمام جنگ بود. مفهوم عملیات سرنوشت‌ساز در چهارچوب همین استراتژی شکل گرفت. با وجود فتح فاو و تلاشهای جدید سیاسی ایران که موجب سفر مک‌فارلین به تهران شد، جنگ ادامه یافت و با گسترش حملات عراق به شهرها و زیرساختهای صنعتی-اقتصادی و تأسیسات نفتی تشدید شد. نگرانی از گسترش جنگ موجب مداخله قدرتهای بزرگ برای اتمام جنگ با تصویب قطعنامه ۵۹۸ در سال ۱۳۶۶ و تهدید ایران به پذیرش آن با اسکورت نفتکشها شد. ضمن اینکه بن‌بست تاکتیکی-نظامی جنگ در منطقه جنوب موجب پیگیری جنگ در منطقه شمال غرب شد.

فصل هفتم: پایان جنگ. گسترش حمایت بین‌المللی از عراق در برابر ایران بر اساس راهبرد «جنگ بدون برنده»، موجب افزایش توان دفاعی عراق در برابر تهاجمات ایران و همچنین برخورداری عراق از قدرت تهاجمی در دریا با جنگ نفتکشها و حمله به مردم غیرنظامی در شهرها شد. در این فرایند عراق با تغییر استراتژی از دفاعی به تهاجمی، از فروردین سال ۱۳۶۷، با حمله به فاو و بازپس‌گیری آن موازنه نظامی را به سود خود تغییر داد. با ادامه حملات عراق و مخاطرات ناشی از آن ایران علاوه بر اعلام موافقت با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از برخی مناطق تصرف شده در خاک عراق از جمله حلبچه و ماووت عقب‌نشینی کرد. امتناع عراق از پذیرش قطعنامه و ادامه جنگ با حمله عراق و منافقین، واکنش جامعه ایران را برای دفاع همه‌جانبه برانگیخت. عراق پس از شکست در پیشروی مجدد در خاک ایران و شکست منافقین، و بر اثر فشارهای بین‌المللی، قطعنامه ۵۹۸ را پذیرفت و بدین ترتیب با برقراری آتش‌بس جنگ ایران و عراق به پایان رسید.

۵. موضوعات و مسائلی که در فصلهای سوم تا هفتم بررسی خواهد شد شامل

این موارد است:

- آمادگی عراق برای جنگ،
- غافلگیری ایران در برابر تهدیدات نظامی عراق،
- حمله نظامی عراق به ایران،
- دفاع مردمی در برابر تجاوز عراق،
- اشغال مناطق مرزی و شهرهای ایران،
- تشدید مناقشات سیاسی در ایران،
- آزادسازی مناطق اشغالی،
- تصمیم‌گیری ایران برای ادامه جنگ،
- پیشروی قوای نظامی عراق در خاک ایران،
- گسترش جنگ به شهرها و دریا،
- سفر مک فارلین به ایران،
- تصویب قطعنامه ۵۹۸ و اسکورت نفتکشها،
- بن‌بست نظامی در جنوب - تداوم جنگ در شمال غرب،
- حملات نظامی عراق به مناطق تصرف شده،

- پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران،
 - تداوم حملات عراق و منافقین به خاک ایران،
 - برقراری آتش‌بس و پایان جنگ.
- در پایان لازم می‌دانم مراتب سپاس و تشکر خود را از کلیه سروران عزیز و ارجمند، به ویژه دکتر بهادر امینیان که در تهیه و انتشار کتاب حاضر اینجانب را راهنمایی و مورد حمایت و تشویق قرار دادند، اعلام دارم:
- جناب دکتر حسین هاجری به دلیل اعتماد به اینجانب برای تدوین کتاب،
 - سردار سرلشکر دکتر غلامعلی رشید به دلیل نظارت دقیق و عالمانه بر محتوای کتاب،
 - آقای دکتر ابراهیم برزگر، خانمها عادلہ مشایخی و مژگان امیری پریان به دلیل حوصله و دقت در ارزیابی، ویراستاری و بازخوانی کتاب،
 - آقایان محسن محمدی معین، وحید حمیدی و شیر علی نیا به دلیل مطالعه و بیان نظرات اصلاحی برای انطباق متن با واقعیات تاریخی جنگ ایران و عراق و نیازهای محیط آموزشی دانشگاه،
 - آقای جعفری و خانمها سمانه بیات و زینب درودیان به دلیل کمک در گردآوری منابع و اطلاعات،
 - آقایان عباس و علی درودیان و مهشاد نوری نیا به دلیل حروفچینی، مقابله و صفحه‌بندی اولیه کتاب.
- شایان ذکر است ناشر محترم با توجه به انتشار نخستین کتاب درسی در حوزه جنگ ایران و عراق از آمادگی برخوردار است تا ضمن توضیح و رفع اشکالات و پرسشهای احتمالی حاصل از تدریس متن؛ نظرات و انتقادات مخاطبان و محققان محترم را به همراه نقد و بررسی و پاسخ آن در چهارچوبهای بعدی منعکس نماید تا بدین وسیله «گفتمان علمی» در حوزه جنگ ایران و عراق از شکل مناسب و جدی‌تری برخوردار شود.

محمد درودیان

شهریور ۱۳۹۰

محورها	فصول	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم
	روند شکل گیری جنگ	تهاجم نظامی عراق به ایران	آزادسازی مناطق اشغالی	تداوم جنگ در داخل خاک عراق	پایان جنگ	
۱. پرسشها	جنگ چگونه و تحت چه شرایطی شکل گرفت؟	اهداف عراق از حمله به ایران چه بود؟ چه نتیجه‌ای داشت؟	چگونه بی‌ثباتی سیاسی و اشغال به ثبات و آزادسازی تبدیل شد؟	چرا جنگ پس از فتح خرمشهر ادامه یافت؟	چرا و چگونه جنگ باید به پایان می‌رسید؟	
۲. رویکردهای موجود	- بررسی ریشه‌ها و علل - بررسی زمینه‌ها	- بررسی نظامی- عملیاتی - جنگ دفاعی- مردمی	- بررسی نظامی- عملیاتی - بررسی سیاسی- اجتماعی	- بررسی سیاسی- نظامی - بررسی راهبردی- حقوقی	- سیاسی- نظامی - فرهنگی- انقلابی	
۳. موضوعات و مسائل	۱. مناقشات سیاسی- تاریخی ایران و عراق ۲. تأثیر پیروزی انقلاب بر مناسبات دو کشور ۳. اقدامات خصومت آمیز عراق ۴. تصرف سفارت امریکا و تأخیر در حمله عراق به ایران ۵. تلافی اهداف و سیاستهای امریکا و عراق	۱. اهداف عراق از جنگ ۲. پیش روی در خاک ایران ۳. واکنش دفاعی ایران ۴. ناکامی در اتمام جنگ	۱. اهداف ایران در جنگ ۲. عبور از بحران ۳. پیروزی نظامی ایران بر عراق ۴. عقب نشینی عراق از خاک ایران ۵. ناکامی در اتمام جنگ	۱. استراتژی ایران برای اتمام جنگ ۲. تلاش برای پیروزی سرنوشت ساز ۳. تغییر در سیاست خارجی ایران ۴. بن بست تاکتیکی- نظامی در جنوب ۵. تصویب قطعنامه ۵۹۸ و اسکورت نفتکشها	۱. استراتژی دفاعی- تهاجمی عراق ۲. گسترش حمایت بین المللی از عراق ۳. تهاجم نظامی عراق به مناطق تصرف شده ۴. پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی ایران ۵. برقراری آتش بس	